

מוקדש להורי.

טבעיות האמונה ע"פ ספר הכוזרי / יגאל לאופר

ראשי פרקים :

1. פתיחה.
2. ברור הקשר לענין האלוקי.
3. חיפוש בטבע האדם.
4. חלומו של הכוזרי וחלומה של האנושות.
5. המקרים חולפים והטבע מתמיד.
6. פגישת האנושות בפילוסופיה.

פתיחה

ספר הכוזרי מתחיל בסיפור על גוי שיש לו חלום שחוזר ונשנה, ובו נאמר לו שכוונתו רצויה ומעשיו אינם רצויים, ועל הסיפור הזה בעצם בנוי כל הספר; אותו הגוי שואל שאלות ונענות לו תשובות. השאלה הנשאלת היא למה התחיל רבי יהודה הלוי את ספרו בסיפור על גוי ועל חלומותיו, למה לא כתב ספר אמונה ככל הספרים? אם זה ספר רציני על עיקרי האמונה ויסודותיה היה צריך ריה"ל בפירוש האמיתות של היהדות, ולמה להתחיל בסיפור שנראה לכאורה קצת ילדותי, עוד אנו רואים שהחלום משמש טענה ממשית בדחיית הפילוסוף אע"פ ש"דבריו נראים נכוחים. איזו אמירה יסודית ופנימית רוצה להגיד לנו ריה"ל בסיפור מלך כוזר בפתיחה ויסוד לכל ספרו "שעיקרי אמונת ישראל ותורה תלויין בו"¹?

ברור הקשר לענין האלוקי

אפשר להבין שהעניין האלוקי נבדל מאיתנו וחיצוני לנו, וע"י כל מיני חינוכים ולימודים אנו מוצאים אותו וקושרים אתו קשר. אבל אז תישאר תמיד השאלה מי אמר שבאמת יש קשר בין האדם לאלוקות, ובכלל איזו הוכחה יש למציאותו. "האלוקים הלא למעלה מכל מציאות אשר יוכל להכנס בקרבנו ממנו איזה רגש ורעיון"². איך יכול להוצר יחס בין האדם לקב"ה שהוא כל כך עליון ונשגב? אך אפשר להבין אחרת: שהעניין האלוקי נמצא בתוך העולם, לא חיצוני אליו, ומתוך כך נוכל למצוא כל מיני הכנות של האדם להתחבר עם הקב"ה. אם האמונה היא מושג חיצוני לאדם שצריך להשיגו ע"י חינוך, ואפילו ע"י התורה, היא תהיה תמיד בניין של הרכבה חיצונית שאיננה טבעית ומהותית באדם, והעניין האלוקי יהיה נטפל לאדם כגורם חיצוני.

חיפוש בטבע האדם

בהסטוריה רואים שלאורך כל הדורות האדם שואל את עצמו מהו ייעודו ולמה הוא נברא, כל ספרי הפילוסופיה מלאים בחיפוש עצום אחר משמעות העולם ומשמעות האדם בתוכו. ויותר מזה רואים בכל בני האדם שהם מלאים שאיפות לעשות דברים

¹ תוסי מעשה רב סי' ט"ו בשם הגר"א

² אורות זרעונים א' (צמאון לאל חי)

למען מטרה מסוימת. האדם הוא הר געש של שאיפות להתקדם ולהשתלם ואף פעם אין הוא מסוגל להשיג משהו ולנוח. האדם מחפש כל הזמן משמעות לחייו, ולא משנה אם תהיה זו משמעות רוחנית או גשמית, טובה או רעה; העיקר שתהיה לו מטרה משמעותית לחיות בשבילה, לכאורה היה ניתן לאמר שאדם רודף אחר שלמותו מתוך כבוד עצמי, גאווה, רצון להגיע לסיפוק וכו', אבל למה האדם מסוגל לוותר על הנאותיו, לסבול הרבה ולבטל את רצונותיו הפשוטים כדי להגשים מטרה ? אפילו כשהאדם טועה וחושב שכל מטרת קיומו היא כסף וכבוד הוא מסוגל לסבול ולהתענות כדי להשיג אותם, והוא לא מספיק ליהנות מהם.

"הנה חמדת הממון היא האוסרת אותו במאסר עולם ונותנת עבותות העמל והעסק על זרועותיו... כמה הם שמתעניים ברעב וישפילו את עצמם ולא יתעסקו במלאכה שלא תהיה מכובדת בעיניהם מיראתם פן ימעט כבודם"³.

מניין כל זה נובע ? מה מקור הדחף הזה ? עצם העובדה שהאדם שואל כ"כ הרבה שאלות ומלא בדחפים של משמעות והשתלמות - אומרת שיש לאדם נטיה עצומה לגלות משהו וליצור קשר עם משהו.

חלומי של הכוזרי וחלומה של האנושות

מהו חלום?

אדם חולם בד"כ על מה שמעניין אותו מאוד, ועל משהו שהוא רוצה מאוד. ולפעמים לאדם יש רצון אדיר למשהו, וכשהוא ער כלי השכל והמעשים ופרטי החיים מטשטשים ומכסים את פנימיות רצונו. אבל כשהוא ישן, כל העניינים החיצוניים כבים ונעלמים, והשכל אינו שולט, ואז נשאר עצם האדם. שאיפתו הכמוסה והפנימית פורצת החוצה בתור חלום שמבטא את עוצמת הרצון והטבע של האדם. ואם חלום חוזר ונשנה, סימן שהוא אולי הנקודה הכי עצמית והכי פנימית באדם, הוא שאלת השאלות של האדם והדבר שמרכז את כל פרטי חייו. מניין מתחילה האמונה, ומה סודתה? האנושות שואלת שאלות, ויש לה דרישות רוחניות עצומות ודחף עצום להתקדם יש לאנושות חלום מרכזי אחד שנחלם כל לילה והוא-הוא שאלת עצם האדם, ועצם השאלה הזאת היא שורש האמונה, עצם הדרישה של האנושות לדעת מה המעשה הרצוי היא הקשר הפנימי והטבעי לאלוקים

אמנם הטבע הפנימי הזה נתון לפירוש האדם ושכללו, ולכן אפשר לראות את תכונת האמונה כשהיא יוצאת לפועל בצורות שונות, טובות ורעות.

"כל כח טבעי, בין גופני ויותר מזה נפשי, תחילת התגלותו היא בצורה גולמית היכולה לקבל צורות שונות; למשל: האומן הנברא בכח אמנותי, אם לא יביא את השלמתו המקורית לפעילות ידים, אז לא יצא כשרונו מהכח אל הפועל. כן גם ביכולת האדם להוציא את כוחותיו (הרוחניים) ברוח כהה, ולפעמים יצאו גם מעוותים ומקולקלים, אבל הכח בעוצמתו ובמקורו הוא ודאי כח ישרני, אלא שביכולתו של האדם לשפרו ולשכללו, או לעקמו ולשחתו"⁴.

אם אדם רעב מאוד עד שלא מסוגל שלא לחשוב על אוכל, באופן מדעי ניתן לקבוע שהקשר לאוכל הוא מחויב וממשי. או אם נמצא באדם כח עצום לאהוב אשה עד

³ מסילת ישרים פי י"א

⁴ הרב קוק בשיעורים בספר הכוזרי מאמרי הראיה עמ' 487

"שאינ דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו..." באופן מדעי נקבע שהאדם קשור לאשה והתוכן שלה חי בשבילו גם אם לא נראה אותה ממש. כך אם יש לאנושות דחף כזה חזק להתקדם ולשאוף ולשאול, ואותו דחף יכול לגרום לאנשים לוותר על כל ההנאות שלהם ולסבול הרבה ואפילו למות כדי להגשים את רצונם - כל זה אומר שיש לאדם בטבע קשר ממשי עם הקב"ה. "כוונתו רצויה", יש לאדם מוטיבציה פנימית אמיתית לעלות, והיא בוודאי רצויה, כי היא יסוד ושושן האמונה.

ריה"ל בפתיחה לספר האמונה מעמיד אותנו על עקרון העקרונות של היהדות: שהאמונה והיהדות לא מתחילים בתור תשובה לשאלת האדם, אלא עצם השאלה של האדם היא נקודת האמונה שממנה מתחיל הכל וזה הבסיס להכל. הנקודה הראשונית והבסיסית של הופעת אלוקים באדם ובעולם מתחילה קודם כל בדרישת האדם ובצימאוונו. ובגלל זה פותח הכוזרי את ספרו בחלומו של גוי, לציין, שיסוד עליית העולם ויצירת הקשר עם העניין האלוקי מתחיל בחלום הזה של האנושות; זה יסוד האמונה.

"תכונה כזו נמצא גם בנפש הגר, נפש מרה זו המשתוקקת למעשים בריאים והגונים, רצויים ומתאימים להדרכה האלוקית, בעת שהיא נתונה במאסרים המעכבים עליה את הדבר. ערגה זו מובילה היא אותו להתבונן שכוונתו רצויה אבל מעשיו אינם רצויים"⁵.

המקרים חולפים והטבע מתמיד

האמונה חייבת להיות טבעית ושרשית באדם ולא חיצונית. לא שכל ולא רגש, אלא משהו בחוק האדם. "האמונה אינה לא שכל ולא רגש, אלא גילוי עצמי היותר יסודי של מהות הנשמה..."⁶.

כוחה של היהדות בידיעתה שכח האמונה הוא היותר טבעי באדם והוא מקור שאיפותיו ופנייותיו לטוב ולרע, ורק מתוך כך נוכל להביא את האמונה בה' להיות טבעית לו. "צדיק באמונתו יחיה", האמונה תהיה טבעית כמו חוש החיים עצמו כי במקור החיים הם האמונה. "ההתקשרות היותר חזקה שבין התקשרויותיו של אדם היא ההתקשרות שהוא מתקשר לדברים שהם טבעיים אצלו. קישורו של אדם לדברים בלתי טבעיים היא התקשרות מקרית העלולה להפסק תמיד ע"י סילוק המקרה. ומכיוון שאנו יודעים, שההתקשרות לדברים טבעיים היא אמיתית, אנו מבינים שההתקשרות היותר מוכרחה והיותר נחוצה לו היא התקשרותו לקדושה - "ואני קרבת אלוקים לי טוב"⁷. בתחילת ספר הכוזרי מתחיל מלך כוזר לחפש את המעשה הרצוי, ולפי היסוד שהעמדנו, העולם מחפש את יסודי האמונה שימלאו את דרישותיו ואת צימאוונו בקרבה לקב"ה שהוא מקור דרישתו. כמו שאמרנו, אם יש כזאת שאיפה וכזה חלום שחוזר ונשנה לאדם, הדבר נובע מקשר סמוי ומחויב ומכח משיכה כללי של האדם למקור חייו. פגישת הכוזרי עם השיטות השונות, (הפילוסופיה, הנצרות והאיסלם), היא לא סתם סיפור אלא ריה"ל מעמיד דרך השיטות השונות את הבסיס העקרוני ליהדות. למשל, אותה נטייה של האדם שגרמה לו להגיע לפילוסופיה, נצטרך למצוא לה בית ביהדות, כי, כמו שאמרנו, באדם יש היסודות ובסיס האמונה בטבע, ולכן היהדות צריכה לענות על הדרישות הטבעיות של האדם לאמונה המתבטאת בדרכים השונות.

⁵ שיעורים בספר הכוזרי עמ' 488

⁶ מאמרי הראיה, מאורות האמונה

⁷ שיעורים בספר הכוזרי עמ' 489

"ואמונתה של, (כנסת ישראל), היא התמצות המסולת והמקור המשפיע את הטוב והאידיאליות לאמונות כלן, וממילא הכח המבקר את כל המושגים האמוניים, עד שיביאם למדרגת שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה'. 'ואלוקיד, קדוש ישראל ואלוקי כל הארץ יקרא"⁸.

טבעיות האמונה לאדם, לפי ריה"ל, היא היסוד לכל בניין האמונה; לכן סיפור הגרות של הכוזרי מוצג לפנינו בהקדמת הספר. עקרון זה הוא היסוד הפנימי המנחה את הספר והוא הבסיס שלו, ולכן אפשר למצוא כל מיני יישומים שלו בספר. נעסוק ביישום אחד שלו.

פגישת האנושות בפילוסופיה

לדעת הפילוסוף אין פנייה של הקב"ה אל האדם, כי האלוה מרומם מעל הפרטים המשתנים והקטנים, ולכן לא יכול להיווצר קשר בין האדם לקב"ה. מה שבכ"ז האדם יכול זה להתקרב אל המושכלות, אל החכמה, אל "השכל הפועל" ולהתאחד אתו, ומתוך כך הוא יכול ליצור חכמה. לכן אין חשיבות איך בן-אדם מתקרב אל המושכלות.

"וכאשר תגיע מחשבתכם לאמונה הזאת אל תחוש באיזה ממיני העבודה אתה עובד לאלוה או איך תתפלל ואיך תשבח, באיזה דיבור, באיזה לשון ובאילו מעשים, ואם תרצה - בדה לך דת..."⁹.

אין בעולם קשר אמיתי עם אלוקים, אלא יש ערך אחד- השכלה, ובשביל הערך הזה האדם צריך להתקדם מבחינה שכלית. גם ענייני המידות אינם חשובים מצד עצמם, אלא כאמצעי להדבק בשכל הפועל.

"בקש לך זוך הלב, ואז תגיע אל מבוקשך, ושהיא ההדבקות ברוחני ההוא, ז"א השכל הפועל"¹⁰.

הכוזרי בשם טבע האדם משיב: "דברייך נכוחים". מבחינה שכלית אם איננו רואים את המציאות האלוקית בתוך חיינו, ומתוך כך אנו מבינים שהיא מרוממת ונעלה מכדי להתקרב אלינו, אין משמעות אמיתית למעשינו, ואין עניין לחפש את המעשה הרצוי, אלא צריך לחפש השכלה. אבל גישה שכלית זו אינה תואמת את טבע האדם.

"שהלא הוגד לי כי מעשי אינו רצוי, אם כי כוונתי רצויה"¹¹ -

יש משהו באדם שדוחף אותו להתקרב ולהשתלם ולהגיע למשהו מחויב ואמיתי מצד הקב"ה ולא מצד כוונת עושהו, שאם לא כך, למה כל העולם במלחמה סביב מציאת המעשה הרצוי ?

⁸ אורות ישראל פ"א, א'

⁹ ספר הכוזרי מאמר א', א'

¹⁰ ספר הכוזרי מאמר א', א'

¹¹ ספר הכוזרי מאמר א', ב'

האמת של הפילוסופיה נראית יפה ומתאימה לשכל, אבל בעולם רואים באופן מדעי, שהאדם אינו חי את חיי בדרך הפילוסופיה בהתקשרות לשכל הפועל, ומתוך כך חי בשלום עם אחר שנוהג אחרת ממנו בחיפוש השכל הפועל. אנו רואים בעולם שהנוצרים והמוסלמים, שהם רוב העולם ומחפשים כל אחד את עבודת האלוה מתוך כוונה זכה, נזירות ופרישות, בכ"ז הורגים זה את זה מתוך אמונה שרק הדרך שלהם היא הנכונה. ז"א שבאדם יש חיבור טבעי שמקיף את עומק חייו (חלוס), שמחייב אותו להגיע למשהו עליון, מסוים, ואין לו הסתפקות בגישושים שכליים שמרוממים רק את שכלו ולא גורמים לו להגיע למקור כוונתו. אחרת למה כל העולם גועש ורוחש בחיפוש ? אם הייתה האמת הפילוסופית טבעית לאדם, היה כל אדם עוצר במשהו שטוב לו, אבל העובדה שהעולם מלא חיפוש ודחף אין סופי שעובר כל גבול שכלי אומרת שיש באדם משהו שהוא עמוק ונסתר מעין הפילוסופים,

"...סוד הקשר בין העניין האלוקי ובין הנפשות שונה ממה שהזכרת את, הפילוסוף"¹².

"הפילוסופיה אינה יכולה להבין את עומק האמונה, לפי שהיא חפצה להשיג ולהבין את היותר גבוה מכלל האנושות בשכל האנושי המוגבל. אנו לא לומדים אמונה תרגומית, אלא אמונה באמונה 'עצות מרחוק אמונת אומן'¹³."

השכל של האדם הוא הכלי הבחירי הגבוה ביותר שיש לו, אבל יש באדם צד אלוקי שהוא גבוה מהשכל; "בצלם אלוקים עשה את האדם" וכדי להבין ולהגדיר את כח האמונה, וכדי להבין את המעשה הרצוי, שהוא תשובה לכוונה הרצויה, צריך חיבור למקור הבריאה.

"הפילוסופיה אינה משתרעת כי אם על חלק ידוע של העולם הרוחני, בטבעה היא נתוקה ממה שהוא מחוץ לגבולותיה, ובזה עצמו היא מפורדת בפנימיותה - פירוד מהותי. סיגול ההכרה, איך כל הדעות, הרגשות והנטיות כלם, מקטנס ועד גדולם, מחוברים זה בזה... אין בכוחה לצייר, ולזאת תישאר תמיד היגיון אריסטוקראטי, מיוחד ליחידים שבבני אדם. יתרה ממנו הסודיות, שהיא בטבעה חודרת בכל התהומות של כל המחשבות, ושל כל הרגשות, של כל הנטיות, של כל השאיפות ושל כל העולמות, מראש ועד סוף... ומתוך היתרון הרזי הזה של התאחדותם של כל המחשבות והניצוצות הרוחניים בתוכה, רק הנה מסוגלת להדרכה כללית"¹⁴.

הפילוסופיה טובה מאוד בהבנת הצד הגלוי של האדם, אבל בהבנת דרישת האדם העצומה להגיע למקור חיותו שהיא עמוקה מהים, צריך את מקורו של העולם ואת הדרכתו.

"ואנו מרגישים עד מאוד כי צדקו דברי החכמים בדור שלאחר הרמב"ם ז"ל שאמרו כי 'כל המבקש את האמונה בספרי הפילוסופיה הוא כאותו המבקש את החיים בבית הקברות'¹⁵."

¹² ספר הכוזרי מאמר א', ד'

¹³ שיעורים בספר הכוזרי עמ' 488

¹⁴ אורות הקודש א', חכמת הקודש ז'

¹⁵ שיעורים בספר הכוזרי עמ' 488

בקשת-דרישת האדם הטבעית שמחפשת את המעשה הרצוי עברה מהפילוסוף, כי הוא לא תאם את אפיה הפנימי, והמשיכה לחפש את הקשר הממשי אל הקב"ה בכל ספר הכוזרי.

סיכום

ראינו את היסוד הטבעי המדעי שבו רואים את הקשר המחויב של האדם עם בוראו, שהוא החלוס הפנימי שלו והוא היסוד לאמונה ולהעלאת העולם כולו לקרוא כלס בשם ה'. ויותר מכל זה המופת הגדול שדרכו אפשר לראות איך המציאות האלוקית חיה בתוך העולם. ומכאן לפי ריה"ל, מתחילה היהדות להאיר את אורה ולהגשים את החלוס של האנושות.